

İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ ALMANİYADA AZƏRBAYCANLI SİYASİ MÜHACİRLƏR

Vüqar Abdullayev

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi

raguv@mail.ru

Açar sözləri: *Azərbaycanlı siyasi mühacirlər, İkinci Dünya müharibəsi, Almaniyada azərbaycanlıların mühacirlik fəaliyyəti.*

Məqələdə Almaniyada fəaliyyət göstərən azərbaycanlı siyasi mühacirlərdən, həmçinin bir çox həmyerlimizin İkinci Dünya müharibəsi illərində və müharibədən sonrakı dövəmdə mühacirlik fəaliyyətindən və Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda apardıqları mübarizədən bəhs edilir.

Bu mühacirlərdən xüsusilə əslən Səfəvilər nəslindən olan Əbdürrəhman bəy Düdənginski, onun M.Ə.Rəsulzadə ilə çiyin-çiyinə çalışaraq, Almaniyada azərbaycanlı əsirlərin həyatını qorumalarından, onların soyqırımından qurtarılmasındakı gördüyü işlərdən söz açılır. Cümhuriyyətin süqutuna səbəb olan bolşevik rejiminə qarşı nifrət, İkinci Dünya müharibəsinin SSRİ üçün İ. Stalinin səhvi üzündən qəfil başlaması, sovetlər qoşunu tərkibində Almaniyaya qarşı vuruşan bir çox azərbaycanlıların almanlara əsir düşdükdən sonra onlara qoşularaq sovet qoşunlarına qarşı vuruşmalarına gətirib çıxarmışdır.

Məqələdə Sovet İttifaqı qəhrəmanı M.Hüseynzadə haqqında-onun bir qəhrəman kimi fəaliyyəti ilə əlaqədar, daxili, mənəvi dünyasından da söz açılır. Müharibə illərində Almaniyada M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Düdənginski və digər azərbaycanlı ziyalı mühacirlər tərəfindən Azərbaycan jurnalının nəşrindən də bəhs olunur.

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИММИГРАНТЫ В ГЕРМАНИИ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Вугар Абдуллаев

Ключевые слова: *азербайджанские политэмигранты, Вторая Мировая война, эмигрантская деятельность азербайджанцев в Германии.*

В статье автор рассказывает об азербайджанских политических иммигрантах, работающих в Германии, также рассказывается об эмиграционной деятельности многих наших соотечественников во время

Второй Мировой войны, и в послевоенные годы и их борьбе за независимость Азербайджана.

Среди этих иммигрантов упоминается Абдуррахман-бей Дуденгинский, родом из Сефевидов, за свою работу по защите жизни азербайджанских заключенных в Германии и спасению их от геноцида, работая бок о бок с М.А. Расулзаде. Ненависть к большевистскому режиму, приведшая к падению республики, И внезапный старт из-за ошибки Сталина привел к тому, что многие азербайджанцы, воевавшие против Германии в составе советской армии, после пленения немцами перешли к немцам и воевали против советских войск.

В статье говорится о герое Советского Союза М. Гусейнзаде, о его героической деятельности, а также о его внутреннем и духовном мире. Упоминается также издание азербайджанского журнала М.А.Расулзаде, А. Дуденгинского и других азербайджанских интеллектуалов-эмигрантов в Германии во время войны.

AZERBAIJAN POLITICAL IMMIGRANTS IN GERMANY DURING WORLD WAR II

Vugar Abdullayev

Key words: *Azerbaijani political emigrants, World War II, emigrant activities of Azerbaijanis in Germany.*

In the article, the author talks about Azerbaijani political immigrants working in Germany. The article talks about the emigration activities of many of our compatriots during the Second World War and the years after the war and their struggle for the independence of Azerbaijan.

Among these immigrants, Abdurrahman Bey Dudenginski, originally from Safavid descent, is mentioned for his work in protecting the lives of Azerbaijani prisoners in Germany and saving them from the genocide, working side by side with M.A. Rasulzadeh. Hatred of the Bolshevik regime, which led to the fall of the republic, I. The sudden start due to Stalin's mistake led to the fact that many Azerbaijanis who were fighting against Germany as part of the Soviet army joined the Germans and fought against the Soviet troops after being captured by the Germans.

The article talks about the hero of the Soviet Union, M. Huseynzade, about his activities as a hero, as well as his inner and spiritual world. It is also mentioned the publication of an Azerbaijan magazine by Rasulzade, A. Dudenginski and other Azerbaijani intellectual emigrants in Germany during the war.

23 avqust 1939-cu ildə sovet-Alman (Stalin, Molotov, Ribbentrop) – müharibə etməmək haqqında müqaviləsinin imzalanmasına baxmayaraq, 1941-ci ilin iyunun 22-də Alman qoşunları SSRİ üzərinə hücumə keçdi. Uzun müddətli və böyük itkilərə səbəb olmuş İkinci Dünya müharibəsi haqqında qalaq-qalaq kitablar yazılmış, sənədli və bədii filmlər çəkilməmişdir. Bu müharibədə Azərbaycan xalqı, onun döyüşkən ruhlu əzmkar övladları misli görünməyən iradə nümayiş etdirmiş və əfsanəvi qəhrəmanlarımız daima Azərbaycan xalqının qürur mənbəyinə çevrilmişdir. İ.Stalinin siyasi səhvi üzündən müharibənin sovet xalqları tərəfindən qəfil qarşılınması ilk illərdə xeyli canlı qüvvə itkisinə səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən kifayət qədər döyüş təchizatının olmaması, müharibənin ilk günlərindən rəhbər heyətin səriştəsizliyi xeyli əsgərlərin almanlara əsir düşməsinə gətirib çıxarmış və müharibənin əvvəllərində belə əsirlərə almanların o qədər də etibar etməməsi, onların əsir düşərgələrində işgəncələrə məruz qalmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutuna səbəb olan Sovet İttifaqına qarşı azərbaycanlı əsgərlərdə olan nifrət, bolşevizmə qarşı olan narazılıq, bəzi azərbaycanlı əsirlərin almanların tərəfində vuruşma meylini artırırdı. Həmin illərdə bir çox Azərbaycan ziyalıları, o cümlədən Məmmədəmin Rəsulzadə, keçmiş sovet zabiti, mayor Əbdürrəhman bəy Fətəlibəyli - Düdənginski azərbaycanlı əsirlərin bir legion halında birləşməsi üçün xeyli əmək sərf etmişdir. Məmməd Əmin Rəsulzadə başçılıq etdiyi heyətlə hətta A. Hitlerlə belə görüşmüş, azərbaycanlı əsirləri soyqırımdan xilas etmişdi [1].

İkinci Dünya müharibəsi dövründə M.Ə.Rəsulzadə ilə çiyin-çiyinə çalışan azərbaycanlı mühacirlərdən birini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu Ə.Fətəlibəyli - Düdənginskidir. Naxçıvanın Şərur rayonun Düdəngə kəndində dünyaya göz açan, nəslən məşhur Səfəvilərdən olan bu ziyalımız, səfəvilərdən Əbdürrəhman (Abo) Fətəlibəyov - İsmayıl xanın (Naso xanın) nəvəsidir [3].

Onun atası Əli bəy çar Rusiyası vaxtında Türküstan, sonralar İrəvan quberniyasının sərhəd boyu zabiti vəzifəsində xidmət etmişdir. Belə bir hörmətli şəxsi rus zabitləri heç cür həzm edə bilmirdilər, nəticədə onu zəhərləyib öldürmüşdülər [3]. Hələ 2 yaşında uşaq ikən atası faciəli şəkildə vəfat edən Ə. Fətəlibəylinin həyatı çox ağır keçmişdir, atasına görə (bəy nəslindən olduğu üçün) sıxıtılara məruz qalmışdır. Ona görə də Tiflisə gəlmiş və təhsilini orada davam etmiş, hərbi məktəbdə oxumuşdur və Azərbaycan diviziyasında zabit olmuşdur. 1935-1936 – cı illərdə Moskva hərbi Akademiyasında oxumuşdur. 1937-ci ildə Leyla xanım Qazıyeva ilə ailə həyatı qurmuşdur. Leninqrada hərbi hissəsində çalışmışdır, qərargah rəisi olmuşdur. İkinci Dünya müharibəsi dövründə Sovet İttifaqı Pribaltika respublikalarını işğal etdikdən sonra Riqada hərbi qərargahda işləmiş və burada almanlara əsir düşmüşdür. M.Ə.Rəsulzadə Ə.Fətəlibəyli Düdənginskini çox yüksək qiymətləndirirdi. O yazırdı: “Hərərətli və anlayışlı bir əsgərlə qarşılaşdım. Milli

davanın əsaslarını və mücadilə kadrosunun proqramını məndən duymuş, məmnun olmuşdu. Milli Azərbaycan komitəsi, nasist alman məqamlarına məram anlada bilmədi. Hitler “Heç bir komitə istəmirəm” demiş, təşkil olunan milli legionlarla ordu qərargahı arasında rabitə vəzifəsini aparan məhdud və müəyyən işlər ilə bağlı olan “rabitə heyətləri” (əlaqələr heyəti) qurulmasını əmr etmişdi. Azərbaycan rabitə heyətinin başına da mərhum Fətəlibəyli gətirilmişdir. İş bu şəkil alınca mayor Fətəlibəyli müvəffəqiyyətlə təmənna edərək, fəaliyyət sahəsindən çəkilməmiş və milli əsaslarımıza sadıq qaldığı müddətcə onu mənən dəstəkləyəcəyimizi vəd etmişdir”.

Ə.Fətəlibəyli hərbi əsirlər düşərgəsindən azad edildikdən sonra almanlar (Ali baş komandanlıq) ona Azərbaycan legionlarına komandanlıq etməyi tapşırırmışdır. Xalqını və vətəninə həyatı qədər sevən Ə. Fətəlibəyli Azərbaycanlı əsirləri qorumaq, nifrət etdiyi bolşevizm ideologiyasına qarşı mübarizə aparmaq üçün bu təklif ilə razılaşırmışdır.

1943-cü il noyabrın 6-da Almanıyanın Berlin şəhərində “Kayserhof” mehmanxanasında “Milli Azərbaycan Qurultayı” keçirildi. Bu qurultayın keçirilməsinin əsas təşəbbüskarı Ə. Fətəlibəyli idi. O zaman Almaniyada olan azərbaycanlıları təmsil edən bir neçə qrupu birləşdirərək, vahid qrup halına gətirilməsi ideyası da ona məxsus idi (“Milli Azərbaycan komitəsi”, “Gənc Azərbaycanın Millətçilər Qrupu” və s.). Bu qruplardan əsasən bolşevizmə qarşı istifadə edən Alman dövləti, qurultayın keçirilməsinə icazə verdi.[4] Qurultayın işində bir neçə görkəmli azərbaycanlılar (Cahangir bəy Kazımoğlu, Abbas bəy Atamalıbəyov və başqaları) çıxış etmişlər. Lakin qurultaydakı çıxışlardan ən çox diqqəti cəlb edən Ə. Fətəlibəylinin çıxışı oldu, o, öz çıxışında “Yeni Azərbaycan modeli” ni təqdim etdi [4]. Ə. Fətəlibəyli çıxışında azərbaycan millətinin tolerantlığını vurğuladı: - yeni Azərbaycan modelinə rəğmən, Azərbaycan elə bir ölkə olacaq ki, burada bütün millətlər xoşbəxt və firavan yaşayacaqlar. Ə. Fətəlibəyli çıxışını bu sözlərlə bitirdi: “Şübhə yoxdur ki, bütün qafqazlılar son damla qanlarına kimi də müqəddəs borclarını yerinə yetirəcək və Almaniya ilə birlikdə insanlığın düşməni olan bolşevizmlə mübarizə aparacaq və bütün Qafqaz xalqlarını bolşevik zülmündən azad edəcək. Yaşasın azad və müstəqil Azərbaycan! Yaşasın vahid və müstəqil Qafqaz! ” [4].

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Almaniyada vəziyyət çətin idi. Düzdür, ABŞ və qərb ölkələri Sovet rejiminə qarşı mübarizə aparır və bu mübarizədə legionerlərdən istifadə etməyə çalışırdı, lakin bu uzun sürən inamsızlıq Almaniyada, onun qərbində məskunlaşan mühacirlərə həm maddi, həm də mənəvi sıxıntı verirdi. Həmin illərdə Ə. Fətəlibəylinin Ankarada yaşayan C. Hacıbəyliyə ünvanladığı məktublar maraqlıdır. Həmin məktublarda Ə.Fətəlibəyli məruz qaldığı çətinliklər, lakin bunlara rəğmən “Qərbin bəzi nümayəndələri ilə görüşündə “Milli Komitənin üzvlərinin sayının artırılmasına

çalışması və digər mühüm planlar haqqında yazır və əsas diqqəti Almaniyada nəşr olunan “Azərbaycan jurnalı”na yönəldir” [4].

1951-ci ildə Münxendə “Azərbaycan” jurnalının ilk nömrəsi çapdan çıxanda sanki almaniyalı mühacirlərin həyatına yenidən günəş doğdu. Ə.Fətəlibəyli maddi çətinliklərə baxmayaraq, nəin bahasına olursa-olsun jurnalın iki nömrəsinin çapına çalışdı. “Azərbaycan” jurnalı həm Azərbaycan, həm də rus dilində çap olunurdu. Ə.Fətəlibəyli Moskvada hərbi təhsil aldığından rus dilini mükəmməl bilirdi. Ə.Fətəlibəyлідən sonra jurnalın redaktoru olan C.Hacıbəyli də rus dilli olduğundan (C.Hacıbəyli Sankt-Petersburqda təhsil almışdı) jurnalın hər iki dildə nəşrini davam etdirə bildi. “Azərbaycan” jurnalının qarşıya qoyduğu məqsəd, mövcud Sovet rejimi və ideologiyasının yararsızlığı, uçuruma yuvarlanması, despotizmə və şəxsiyyətə pərəstişə xidmət edən bu dövlətin dayaqlarının siyasi süquta məruz qalacağını, bunun gec-tez baş verəcəyini göstərmək idi.

Zaman bu ideyanın dahiliyini sübut etdi, əlbəttə ideya müəllifləri bunu görməsələr belə...

Qeyd etməliyik ki, Ə.Fətəlibəyli mükəmməl, yüksək təlim görmüş hərbiçi, dərin siyasi biliyə malik bir şəxsiyyət olmaqla bərabər, həm də məharətli bir yazar idi. Onun “Azərbaycan” jurnalının səhifələrində zaman-zaman çap etdirdiyi məqalələr və yazdığı kitablar da bunu sübut edir. Xüsusən 50-ci illərdən etibarən Ə. Fətəlibəylinin mətbuatdakı fəaliyyəti təqdirəlayiqdir [4]. Onun böyük Azərbaycan bəstəkarı Ü.Hacıbəyliyə həsr olunmuş məqaləsini Münxendə çap olunan “Azərbaycan” jurnalında oxuyuruq. Müəllif bu məqaləsində Şərqi və Böyük Türk Dünyasının dahi bəstəkarına Sovet rejiminin göstərdiyi təzyiqlərdən yazmaqla bərabər, bütün ciddi-cəhdlərə baxmayaraq onun dünyəvi şöhrətinə heç bir xələl gətirməyə nail olmayacağını vurğulayırdı. O, Stalinin sifarişi olan, “Uydurma Kommunizm” xülyasını ciddi tənqid edirdi. Onun “Kommunizm xalqlara həyat təmin edə bilərmə?” məqaləsi də despotizm, diktaturaya hesablanmış bir qurumun, gec-tez iflasa uğrayacağını göstərirdi. Bolşevizm, şovinizm qatı düşmən olan Ə.Fətəlibəyli bütün ömrünü bu rejimə qarşı mübarizəyə və azərbaycan xalqının azadlığı uğrunda çalışmağa həsr etmişdir desək, yəqin ki, yanılmarıq.

Əlbəttə belə bir şəxsiyyətin durmadan Sovetlər Birliyinin məhvə məhkum ideologiyasını tənqid etməsi, dünyanın müxtəlif nöqtələrinə cəsuslar göndərə bilən dövlətin ciddi narazılığına səbəb olurdu və onlara rahatlıq vermirdi. Ə.Fətəlibəyli 1954-cü ildə, noyabr ayında Sovet İttifaqından göndərilən bir cəsus tərəfindən qətlə yetirildi. Ə.Fətəlibəyli – Düzənginskini Münxen yaxınlığındakı Noy-Ulm şəhərində dəfn etmişlər.

Sonralar SSRİ-nin müdafiə naziri olmuş, Sovet İttifaqı marşalı A. Qreçko belə onun haqqında yazırdı: “O, həyretədicə bir aydın ağıla və təhlil düşüncəsinə malik idi. O, anadangəlmə komandır idi. Hərbi taktika məsə-

lələrində bizim heç birimiz onunla müqayisə oluna bilmərik”[3]. Qeyd etməliyik ki, A.Qreçko, Ə.Fətəlibəyli ilə Moskvada Baş Qərargah Akademiyasında birlikdə oxumuşdur.

Ölümlə sarsılan dostları və bu ölümə barışmayan M.Ə.Rəsulzadə Ə.Fətəlibəylinin Almaniyadakı fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş və onun Azərbaycan konfransının təşkil edib, keçirməsini, legionerlərlə apardığı işləri, cəbhədəki şücaətindən və vaxtsız vəfatından ürək ağrısı ilə yazmışdır.

Ə.Fətəlibəyli yaxın silahdaşlarından əslən çeçen millətindən olan Əbdürrəhman Avtoxanovun dediyi kimi: “Abo doğma Azərbaycanı ürəkdən sevirdi, lakin şovinst deyildi. O, alovlu və inamlı Qafqaz patriotu idi. Qafqaz bu gün çox ağır və kədərli günlərini yaşayır. İnanıram ki, bizim ümumi Qafqaz evimiz qardaşlıq dünyasına qayıdacaq və bu Fətəlibəyə qoyulan ən yaxşı heykəl olacaq [3].

A.Hitlerin SSRİ-yə xəbərdarlıqsız hücum etməsi, müharibənin ilk illərində zəbt etdiyi şəhərlər, SSRİ-nin verdiyi itgilər, onun tezliklə qələbə çalacağı inamını artırır. Bolşevizm despotundan, diktaturasından canadoymuş azərbaycanlılar da buna ümid edirdilər. Həmin illərə, Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra, müharibə başlayanadək müddətə nəzər salsaq, “hərdəmxəyal hökumət” in özünü gah kəndli-fəhlə dövləti adlandırmaq, kəndlilərə torpaq payı verməsi, gah da əllərindən alaraq kolxozlar yaratması, şəhərlərdə çalışan fəhlələrin acınacaqlı halı onsuz da azərbaycanlıların bolşevizmə nifrətini artırmışdı. Odur ki, alman əsirliyində olan azərbaycanlılar da digər qafqaz xalqları kimi legionlarda birləşməyə can atırdı. Azərbaycanlıların vahid legionlarda birləşməsində mayor Ə.Fətəlibəyli ilə bərabər bu işdə Fuad Əmircanın da rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. 1943-cü il noyabrın 6-da “Milli Azərbaycan Qurultayı”nda çıxış edərək, “Daxildə və Xaricdə gedən bu mübarizənin bir tək ilham mənbəyi vardır – 28 may” [3]. deyən F.Əmircan 1911-ci ildə Bakıda dünyaya göz açmışdı, ilk təhsilini Türkiyədə, sonralar isə Fransa və Almaniyada almışdı. Atası Əbdüləlibəy Əmircanov Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycanın maliyyə naziri vəzifəsində çalışmışdır. 1941-ci ildə “Təsviri Əfkar” qəzetinin müxbiri kimi Almaniyaya gələn F.Əmircan, 1961-ci ilə qədər burada mühacir həyatı yaşayır. Müharibənin elə ilk illərindən azərbaycanlı legionerlərlə əlaqə yaratmağa çalışır və bu işdə ona bolşevizmin və şovinizmin barışmaz mübarizi olan M.Ə.Rəsulzadə ilə tanışlığı çox kömək edir. “Azərbaycan”, “Hücum” qəzetləri və “Milli birlik” jurnalı o zaman Almaniyada əsas mətbuat orqanı olduğundan, bu nəşrlərlə yaxından əməkdaşlıq edir, yazdığı yazılarda bolşevizm rejiminin puçluğunu sübut etməyə, azərbaycan legionerlərində qələbə əzminin güclənməsinə inamı artırır. M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Fətəlibəyli, C. Hacıbəyli və digər məsləkdaşları ilə suveren Azərbaycan dövlətinin yaradılmasına xidmət edir. Hətta müharibədən sonra belə, Almaniyada fəaliyyətini davam etdirərək 1955-1961-ci illərdə

Almaniyanın Bonn şəhərində Tükiyə səfirliyində mətbuat attaşesi vəzifəsində çalışır. 1993-cü ildə Azərbaycana gəlir, bu onun ən böyük arzusu idi və 1995-ci ildə mayın 8-də Almaniyanın Bonn şəhərində vəfat edir [3].

İkinci Dünya Müharibəsi dövründə Almaniyada siyasi mühacir həyatı yaşamış həmyerlilərimizdən Süleyman Təkinər, Fərman Məmmədov, Məcid Musazadə, Murad Muradlı və digər ziyalılarımızı qeyd etməliyik.[3] Bunların və digər yüzlərlə həmvətənlərimizin od-alov içində apardıqları müharibə və azadlıq uğrudakı mübarizələri təqdirəlayiqdir.

İkinci Dünya Müharibəsi dövründə Almaniyada siyasi mühacirlərdən bəhs edərkən Mehdi Hüseynzadəni xatırlamaq yerinə düşərdi. “Mixaylo” ləqəbli həmyerlimiz Yuqoslaviyanın əfsanəvi qəhrəmanına çevrilmişdi. 1918-ci il 22 dekabrda Bakının Novxanı kəndində anadan olan M.Hüseynzadə, ilk fəaliyyətinə müəllim kimi başlasa da, arzusu rəssam olmaq olmuşdu. O, fransız, alman, ispan, italyan və rus dillərini mükəmməl bilirdi. Müharibə başlayarkən Leninqrad Xarici Dillər İnstitutunun tələbəsi olsa da, Ordu sıralarına gedir və 1942-ci ildə Tiflisdə piyada hərbi məktəbini leytenant kimi bitirir və 223-cü Azərbaycan atıcı diviziyasının 1041-ci alayına təqim komandiri göndərilir [2]. 1942-ci ildə Stalinqrad ətrafında gedən döyüşdə Kaliç şəhəri yaxınlığında ağır yaralanır və almanlara əsir düşür [2]. Lakin əsirlikdən qaçmaq ona müyəssər olur və o, Yuqoslaviya Xalq Azadlıq Ordusuna qoşulur. Həmyerlimizin göstərdiyi sücaətlər, onun alman dilini mükəmməl bildiyindən, bu dildə sərbəst danışması, alman formasından istifadə edərək azərbaycanlı hərbi əsirlərin qaçmasına kömək etməsi haqqında xeyli məlumatlar vardır [2]. Lakin həmyerlimizin Almaniyanın mətbuat orqanlarındakı çıxışları, onun yazdığı şeirlər, geniş qəlbə mübariz ruha malik olduğunu bir daha sübut edir.

O, öz şeirlərini “Qürbət zadə” təxəllüsü ilə çap etdirmişdir [5]. Onun “Yön olsaydı” şerindəki vətən həsrəti insanın qəlbini rıqqətə gətirir. Almaniyada nəşr olunan qəzetlərin səhifələrində mühacirlərimizin şeir və məqalələri mühacir irsimizin zənginliyindən xəbər verir. Bu şeirlərdə vətən həsrətli mübarizə əzmi diqqəti cəlb edir.

M. Hüseynzadənin qəhrəmanlığı Sovet orqanları tərəfindən vaxtında düzgün qiymətləndirilmədiyindən, o yalnız 1957-ci il, 11 aprelə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə ölümündən 13 il sonra Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Müharibə illərinin siyasi mühacirlərindən biri də Məcid Musazadə olmuşdur. O. Almaniyada İkinci Dünya müharibəsi illərində nəşr olunan “Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru olmuşdur. Əslən İsmayılı rayonu Qərsələ kəndindən olan Musazadə, elə yazılarını da Qərsələ ləqəbi ilə dərc etdirmişdir. M.Musazadə əsasən folklor araşdırmaları ilə məşğul olmuşdur. M. Musazadə “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri haqqında da qiymətli məqalələr yazmışdır. Alman xalqını, Üzeyir

Hacıbəyli kimi görkəmli şəxsiyyət və bəstəkarla tanış etməsində, onun “Üzeyir Hacıbəylinin Leyli-Məcnun Operasına İttihaf edirəm!” məqaləsi təqdirəlayiqdir. M. Musazadə müharibədən sonrakı illərdə də Sovet rejimini tənqid edən cəsarətli məqalələr yazmışdır. O, 50-ci illərdə Almaniyada “Azadlıq” radiosunda fəal iştirak etmişdir. O, Stalinin apardığı terrorçu siyasəti tənqid etmiş, Əliheydər Qarayev kimi bir şəxsiyyətin və onun kimi görkəmli şəxsiyyətlərin bu terrorun qurbanı olduğunu cəsarətlə söyləmişdir. Onun “Dağlıq Qarabağ” mövzusunda da sərt mövqeyi var idi. “Qarabağın zəngin tarixi-kitabının müəllifi olan M.Musazadə, bu kitabı yazmaqla Azərbaycan tariximizi öyrənənlərə böyük köməklik göstərmişdir”[3]. Qeyd etməliyik ki, Əsəd bəyin (Qurban Səid) yazdığı məşhur “Əli və Nino” əsərini də alman dilindən Azərbaycan türkcəsinə M. Musazadə tərcümə etmişdir[3].

Əlbəttə, İkinci Dünya müharibəsi dövründə Almaniyada siyasi mühacir həyatı yaşamış həmyerlilərimizin döyüşkən ruhunu, onların əzmini, vətən uğrunda apardıqları azadlıq mücadiləsini, vətənə olan həsrət dolu məhəbbəti bir məqalədə əhatə etmək mümkün deyil. Adlarını çəkərək, haqqında yazmadıqlarımız qəhrəmanların həyatı və siyasi fəaliyyəti haqqında sonrakı yazılarda məlumat veriləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev V. Azərbaycanlı mühacirlərin Almaniyada fəaliyyəti. Bakı, ADPU, 2024.
2. Əmrahov M. Azərbaycan legionları: Saxtalaşdırılmış Tarix və Reallıqlar. Bakı, 2013.
3. Yaqublu N. Azərbaycan legionerləri. Bakı, Bakı Universiteti, 2005.
4. Yaqublu N. İstiqlal. Bakı, 2014. 102 s.
5. Yaqublu N. Məmməd Əmin Rəsulzadə. Bakı, 2014. 103 s.